

Birkarlar

-vad var det?

Birkarlarna är kanske en av de mest mytomspunna grupperna i norra Sveriges historia. Första omnämmandet av birkarlar återfinns i en källa från 1328 där kung Magnus Eriksson erkänner birkarlarnas rätt till handel med samerna.

Trettio år senare bekräftar hans son, Erik Magnusson, deras handelsprivilegium och hänvisar till en uppgörelse som slutits ännu längre tillbaka i tiden, av hans farfar. Genom skriftliga källor går det alltså att belägga birkarlaväsendet tillbaka till åtminstone 1200-talet och det arkeologiska materialet indikerar en ännu högre ålder, sannolik vikingatid.

Det sägs att dessa fruktade män ursprungligen kom från Pirkkala socken i Finland. De utvandrade så småningom längs Norr- och Västerbottenskusten, som handelsmän och skatteindrivare. En uppgift säger att ordet birkarl kommer från samiska "biergoalles" = köttkarl. Men om det stämmer är oklart. Birkarlarna hade i alla fall fyra hövdingar som delade in Nordskandinavien mellan sig. En av dessa härskade över Pite lappmark, från kusten till inlandet och Arvidsjaurs socken.

När följet gav sig iväg på årliga skatteindrivningsräder tog de på sig purpurkläder, som kungar – för att injaga skräck och respekt i samerna. "Handel" och indrivning skedde ofta med mycket hårda och hänsynslösa metoder, och var i själva verket rena rövartågen.

*Karin Stenberg har berättat om sin barndoms stora skräck för birkarlarna, att hon och barnen sprang och gömde sig när det kom någon roende över sjön V Kikkejaur. För det kunde ju vara birkarlen med följe.

Hon berättade även en sägen från en sameby i norra delen av Arvidsjaurs socken. Där hände en gång, när alla män var i renskogen, att samebyns kvinnor upptäckte att birkarlar närmade sig byn. Kvinnorna och barnen flydde till skogen och höll sig gömda hela dagen. När det äntligen vågade återvända hem fann de endast rykande ruiner. Birkarlarna hade bränt ner allt i sin väg och stulit med sig det som var av värde.

Beskattning av samerna skedde tidvis från olika håll; av norskar, svenskar och ryssar. Det vållade tidvis krigiska förvecklingar. Ett exempel var när Lappmarkens första kyrka vid Kasker enligt folktraditionen blivit bränd av birkarlarna - under pågående kyrkhelg. Alla blev innebrända utom två ynglingar och prästen. Birkarlarna var nämligen rädda att förlora makten över samerna, ifall de blev kristna.

Men historien är inte över där, för damerna hämnades illdådet genom att ta skidorna och åka ikapp birkarlarna, som var på väg tillbaka till kusten. Alla kustborna, utom prästen, blev dödade vid Lappskottbacken (Pjeskervägen) och sänkta i lilla sjön Fastajaur.

Edor Burman berättar i sin bok "De bodde nära Saivo" om birkarlarnas färder på Storavan, Uddjaur och Hornavan, om hur till slut Storavansamerna flydde från sina urgamla boplatser och fångstmarker norrut. Detta för att gömma sig undan birkarlarnas plundringar. Han berättar även om ett norskt rövarband, som under förevändning att de var birkarlar trängde ända ner mot Storavan. Där tog de ett stort byte av samerna och tvingade dessutom byns män att följa med dem upp mot fjällen för att bära det rövade godset.

Men vid fjället Räker, sydväst om Adolfström, gjorde samerna revolt och **dödade** hela rövarbandet och erövrade den mässingskrona som hövdingen bar.

Den kronan som hittades 1644 kan nu beskådas i Silvermuseet, Arjeplog. Vid fjället Räker har man även hittat pil- och spjutspetsar av sten. Foto Maria Söderberg.

Birkarlarna hade sedan 1200-talet av den svenska regeringsmakten ett erkänt monopol på handeln och skatteuppbörden bland samerna i dessa storsocknar.

Birkarlarna nämns i flera medeltida källor, den första 1328. I Umeå lappmark benämns samerna som "konungslappar", vilka beskattades genom särskilda fogdar. Enskilda birkarlar hade rätt till att ingå en överenskommelse om byteshandel

med en motpart, same, och erlade för detta en avgift till kronan, som i gengäld gav dem sitt beskydd gentemot externa konkurrenter.

Men det fuskades å andra sidan en del med birkarlarnas skatt till kungen och förhållandet blev allt mer spänt. Det ledde till att kung Gustav Vasa bestämde sig för att avskaffa birkarlväldet. Samt att de skulle lämna tillbaka allt de orättmätigt birkarlarna tagit från kronan och samerna. Men även efter att kungen infört direkt beskattning av samerna, i alla de svenska lappmarkerna, fortsatte birkarlarna sin verksamhet som handelsmän utan gynnad ställning.

Samerna i Umeå lappmark berördes inte av birkarlarnas härjningar. De hade en särställning och kallades för "konungalappar" och sorterades direkt under kronan/staten.

Handelsförbindelserna i lappmarkerna var under den här tiden rätt betydande. Bland annat levererades pälsverk, kött och torkad fisk. En viktig handelsled gick från Bodin (Bodö) över Graddis till Arjeplog och Arvidsjaur.

***Fotnot:** Maria Katrina (*Karin*) Stenberg, född 1 maj 1884 i Árraksuoluoj, Västra Kikkejaur sameby, i Arvidsjaur församling. Död 23 mars 1969 i Arvidsjaur församling. Karin var en lärare, författare och pionjär inom den samiska föreningsrörelsen i Sverige. Hon var en av de som tog initiativ till organisationen Svenska Samernas Riksförbund, samt grundade Arvidsjaur Sameförening.

(Källor: G Martin Eriksson, övre Norrlands historia I)